

## بررسی نظریه واکنش منطقی در تمکین مالیات اسلامی در سطح مؤدیان حقیقی

وحید بخردی‌نسب<sup>۱</sup> و فاطمه ژولانژاد<sup>۲</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۶

تاریخ اصلاح نهایی: ۱۳۹۶/۱۲/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۵/۰۲

### چکیده

**مقدمه:** از جمله معیارهای اثرگذار بر تمکین مالیات اسلامی عوامل درونی مؤدیان مانند نیت، نگرش و هنجار ذهنی آنان است. هم‌چنین، تا زمانی که مؤدی مالیات اسلامی ضرورت، اهمیت و فواید پرداخت خمس و زکات را نداند آن را پرداخت نمی‌کند. از این رو، لازم است ابعاد رفتاری تمکین مالیاتی مؤدیان (اشخاص حقیقی) بررسی شده و اثر پرداخت مالیات اسلامی بر حل مشکلات اقشار ضعیف جامعه مشخص شود. در این راستا، پژوهش حاضر به بررسی رابطه بین نیت، نگرش و هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیات اسلامی می‌پردازد.

**روش پژوهش:** این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش پیمایشی-میدانی بوده و با استدلال استقرایی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش را استادان حوزه‌های علمیه و دانشگاه، حساب‌برسان، حسابداران و صاحبان مشاغل و اشخاص حقیقی مراجعه‌کننده به مؤسسات خیریه برای پرداخت خمس و زکات در سال ۱۳۹۴ تشکیل می‌دهد. داده‌های پژوهش با استفاده از پرسش‌نامه کتبی جمع‌آوری شده و فرضیه‌های پژوهش با دو روش همبستگی پیرسون و معادلات ساختاری بررسی شده است.

**یافته‌ها:** نتایج پژوهش حاکی از آن است که نگرش و هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) با تمکین مالیات اسلامی رابطه معنی‌داری دارد. هم‌چنین، نیت مؤدی مالیات اسلامی بر رابطه بین نگرش و هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) با تمکین مالیات اسلامی اثر معنی‌داری دارد.

**نتیجه‌گیری:** ترغیب به پرداخت داوطلبانه خمس و زکات، یکی از رهیافت‌های مؤثر برای بهبود وضعیت معیشتی اقشار ضعیف جامعه است و مراجع ذیصلاح باید با تقویت عوامل مؤثر بر تمکین مالیاتی (نیت، نگرش و هنجار ذهنی مؤدی مالیاتی) از آن برای نیل به کاهش فقر اقتصادی با تشویق مؤدیان استفاده کنند.

**واژه‌های کلیدی:** تمکین مالیات اسلامی، دین اسلام، نظریه واکنش منطقی، نیت، نگرش و هنجار ذهنی مؤدی.

۱. دانشجوی دکتری، گروه حسابداری، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران (نویسنده مسئول؛ رایانامه: Vahid.BekhradiNasab@gmail.com).

۲. کارشناس ارشد حسابداری، واحد علوم و تحقیقات خوزستان، دانشگاه آزاد اسلامی، خوزستان، ایران (رایانامه: Jolanejad1022@gmail.com).

## مقدمه

پاسخ‌گویی هدف‌های دیگری مانند عمل به شریعت، محاسبه و تقسیم زکات و توزیع عادلانه ثروت تعریف شده و افراد تشویق می‌شوند تا در حل مشکلات امت اسلامی مشارک و به نیازمندان کمک کنند (۵). به این شکل که افراد پردرآمد به صورت اختیاری اقدام به پرداخت مالیات اسلامی می‌کنند (تمکین مالیات اسلامی) و از این طریق به زندگی افراد کم درآمد کمک می‌شود؛ این موضوع ریشه در باورهای مؤدی (نگرش و هنجار ذهنی) دارد. در این ارتباط، بر اساس نظریه آلیس روان‌شناس مشهور آمریکایی، واکنش‌های رفتاری انسان در نتیجه باورهای او است. وی شکل‌گیری چنین فرآیندی را به صورت خاص با عنوان الف‌ب‌ب ترسیم می‌کند. الف. رویداد فعال‌کننده و یا برانگیزاننده، ب. باورهای ذهنی و پ. پیامد و واکنش است. آلیس در مطالعات خود متوجه شد که بین رفتارهای مشابه و رویدادهای مربوط، عامل سومی به عنوان واسطه وجود دارد که مداخله‌گر است. وی این عامل را باورهای ذهنی نامید که ریشه در نیت هر فرد دارد و این نظریه را مطرح کرد که رفتار و واکنش‌های فرد هیچ‌گاه به طور مستقیم در اثر رویدادها و موقعیت‌های مربوط ایجاد نمی‌شود بلکه این رویدادها در وهله نخست در مغز پردازش و تجزیه و تحلیل می‌شود. مغز آن‌گونه که از طریق نظام باورها و نحوه تعبیر و تفسیر خود نتیجه‌گیری می‌کند رفتار و برانگیختگی را هدایت می‌کند (۶).

مسأله مورد بررسی در این پژوهش این است که آیا نگرش مؤدی مالیات اسلامی یا نوع تفکر اشخاص

در سده اخیر و با شکل‌گیری جریان‌های احیای اندیشه دینی و درخواست مسلمانان برای حاکمیت قوانین اسلامی، دغدغه بسیاری از اندیشمندان مسلمان، قانون‌گذاری بر اساس شریعت اسلامی شده است. یکی از حوزه‌هایی که از نظر فقهی و گزاره‌های برگرفته شده از وحی غنی اما از نظر ادبیات علمی و تطبیق مقتضیات روز، تا حدی در حاشیه بوده است، حوزه مالیات اسلامی و مالیات‌ستانی است (۱).

در رابطه با مالیات اسلامی پاسخ‌گویی به خداوند و این تفکر که هر فردی دارای یک دفتر حساب است مفهومی محوری و پیش فرض اساسی در اسلام است (۲). از این رو، در این زمینه حسابداران نقش اساسی دارند. کسی که در اسلام به عنوان حسابدار یا محاسب تعریف می‌شود، مسئول اطمینان دادن از این موضوع است که عمل تجاری آسیبی به اجتماع نمی‌رساند. لذا، نقش محاسب در رابطه با پاسخ‌گویی در جامعه اسلامی تنها محدود به فعالیت‌های مالی نمی‌شود (۳). دیدگاه اسلامی در این مورد نشان‌دهنده نوعی از حسابداری است که افزون بر کمک به محافظت دارایی‌ها، بهبود توانایی‌های مدیریتی و مباشرت (۴)، مشروعیت معاملات تجاری را نیز پوشش می‌دهد. به عبارت دیگر، حسابدار برای ایفای مسئولیت پاسخ‌گویی، باید فعالیت‌های مربوط به موضوعات اسلامی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی را شناسایی، اندازه‌گیری و گزارش کند. در این نوع

مورد سیاست‌گذاری حرکت به سوی مالیات اسلامی می‌توانند از نتایج پژوهش حاضر استفاده کنند. در ادامه مقاله به بررسی مبانی نظری، پیشینه پژوهش و فرضیه‌ها پرداخته شده و سپس، روش پژوهش و یافته‌ها (آمار توصیفی و استنباطی) و سرانجام نتیجه‌گیری بیان می‌شود.

#### مبانی نظری

##### حسابداری اسلامی

در راستای کمک به آگاه ساختن جامعه از طیف وسیع تحولات مربوط، حسابداری می‌تواند تحت تأثیر اصول اسلامی قرار گرفته و مسائل متنوعی را در این مورد مد نظر قرار دهد (۲). با این وجود، گروهی از حسابداران مسلمان معتقدند بنا به ملاحظات جهان‌بینی اسلامی و غربی و تفاوت سبک زندگی انسان‌های غربی (تابع ایدئولوژی‌های غیردینی)، مسیحیان و مسلمانان که در جدول شماره ۱ نشان داده شده است (۷)، حسابداری سنتی که مبتنی بر جهان‌بینی غربی است، نمی‌تواند نیازهای گزارشگری مالی در کشورهای اسلامی را تأمین کند (۸). بنابراین، باید از حسابداری مبتنی بر اصول اسلامی (حسابداری اسلامی) استفاده کرد. «حسابداری اسلامی عبارت است از فرآیند شناسایی، اندازه‌گیری و گزارشگری مشروعیت فعالیت‌های مالی که برای تصمیم‌گیری، محاسبه زکات و محاسبه سود واقعی عملیات سرمایه‌گذاری اسلامی بر اساس دستورات اسلام، مفید باشد» (۹).

حقیقی در سطح هر مؤدی توانایی بهبود وضعیت تمکین مالیات اسلامی را در جامعه اسلامی ایران دارد و هنجار ذهنی مؤدی می‌تواند تمکین مالیات اسلامی را در بین مسلمانان رواج دهد؟ آیا نیت مؤدی مالیات اسلامی بر رابطه بین هنجار ذهنی و نگرش مؤدی با تمکین مالیات اسلامی مؤثر است؟ به عنوان نمونه، آیا تغییر در نگرش و هنجارهای ذهنی مؤدی می‌تواند، مؤدیان مالیات اسلامی را به پرداخت مالیات به مؤسسات خیریه تشویق کند؟ یا این که آیا همسر و والدین می‌توانند به طور مستقیم نیت مؤدیان مالیات اسلامی را تحت تأثیر قرار دهند تا مالیات اسلامی را پرداخت کنند؟ بر این اساس هدف این پژوهش بررسی رابطه بین نیت، نگرش و هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیات اسلامی است.

تاکنون رابطه بین نگرش، هنجار ذهنی و نیت با تمکین مالیات اسلامی در پژوهشی مورد بررسی قرار نگرفته است. بررسی این معیارها در توسعه فرهنگ تمکین مالیات اسلامی مؤثر است و می‌تواند به افزایش دانش و سواد مالی کمک کند (۲). همچنین، مؤسسات خیریه، حوزه‌های علمیه، دفاتر امام جمعه، نهادهای جمع‌آوری خمس و زکات مراجع عظام تقلید و کمیته امداد امام خمینی (ره) برای ترغیب مؤدیان، استادان حوزه‌های علمیه و دانشگاهیان برای ارائه راهکار در مورد پرداخت خمس و زکات، صاحبان بنگاه‌ها شامل بازرگانی، خدماتی و غیره در مورد محاسبه و پرداخت مالیات‌های اسلامی، اشخاص حقیقی و سازمان امور مالیاتی کشور در

### جدول ۱: تفاوت در باورها و سبک زندگی

نوع	باور و اعتقاد	سبک زندگی
غربی‌ها	دنیاگرایی	جدایی بین دین و سایر جنبه‌های مذهبی، مادی‌گرایی، فردگرایی و کاهش عدالت اقتصادی و اجتماعی
مسیحیان	مذهبی	کاهش روابط عمومی و نگرانی کم‌تر نسبت به زندگی دنیوی
مسلمانان	اعتقاد به جهان مادی و آخرت	مصلحت امت با در نظر گرفتن پاسخ‌گویی و شفافیت

#### مالیات اسلامی

است و شامل خمس و زکات است اما منحصر به آن نبوده و موارد دیگری از جمله، جزیه (مالیاتی که غیرمسلمانانی باید پردازند که در قلمرو حکومت اسلامی زندگی می‌کنند)، مالیات بر درآمد، مالیات بر اراضی، محصول اراضی، سرانه، پول راکد، چهارپایان معین، مستخرجات معادن، اضافه درآمد خالص و غیره را نیز شامل می‌شود (۹ و ۱۵). در ادامه، انواع مالیات اسلامی مورد بحث قرار می‌گیرد.

#### انواع مالیات اسلامی

با دقت در ادله شرعی موجود نظیر آیات، روایات و اجماع ملاحظه می‌شود که مالیات اسلامی به عنوان مبنای درآمد برای حکومت در نظر گرفته شده است. مالیات اسلامی سرمایه‌هایی هستند که خداوند متعال برای تأمین امکانات مورد نیاز دولت اسلامی وضع کرده است. ولی امر که مسئول اداره امور است و حق ولایت و زعامت دارد، باید کشور اسلامی را با استفاده از این مالیات اداره کند (۱۶). در ادامه، به تشریح خمس و زکات از مالیات‌های اسلامی، موضوع این پژوهش، پرداخته می‌شود. خمس و زکات در مکتب اسلام به‌ویژه در مذهب شیعه یکی از واجبات مالی است. وجوب آن، از ضروریات

واژه مالیات از کلمه مال گرفته شده و به معنای «اجر و پاداش، زکات مال، جریمه، خراج، باج و غیره» به کار می‌رود. در اصطلاح علم اقتصاد، مالیات عبارت است از بخشی از درآمد، ثروت، فروش و یا بخشی از هر نوع پایه حقوقی دیگر که به وسیله دولت از اشخاص حقیقی و حقوقی اخذ می‌شود (۱۰). اما مالیات اسلامی حقی معلوم است و برخی نظریه‌پردازان اسلامی در این مورد بیان کرده‌اند که این حق، بر دارایی افراد به صورت نقدی و غیرنقدی بنا به شروط قانون‌گذار اسلامی وجود دارد و با تکیه بر دستورعمل‌های مالی دریافت می‌شود و هر فرد چه در حمایت دولت اسلامی و یا خارج از این محدوده باشد، مکلف به پرداخت حقی است که بر ذمه دارد (۱۱). این پرداخت معمولاً یکی از مهم‌ترین منابع مالی در دولت اسلامی محسوب می‌شود (۱۲ و ۱۳)؛ تا جایی که اگر ساختار پرداخت مالیات کشوری تداوم داشته و موفق باشد بین درآمدها و هزینه‌ها و بدهی‌های آن توازن به وجود می‌آید (۱۴).

پرداخت انواع مختلف مالیات‌ها در اسلام از چهارده قرن قبل تا آن‌جا که با ارزش‌های اصیل مورد نظر اسلام منافات نداشته مورد تأیید قرار گرفته

مضامینی چون صدقه و انفاق که گاه به زکات تفسیر شده‌اند، به انجام این فریضه الهی سفارش شده است. به عنوان نمونه، در آیه شریفه ۳۱ سوره مریم آمده است که حضرت عیسی (ع) در گهواره به سخن آمد و گفت: «أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ». به این معنا که خداوند مرا به نماز و زکات سفارش کرده است. همین طور در آیه شریفه ۴۳ سوره بقره آمده است که حضرت موسی (ع) خطاب به بنی اسرائیل فرمود: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ». به این معنا که نماز به پا دارید و زکات دهید. در آیه شریفه ۵۵ سوره مریم نیز آمده است که حضرت اسماعیل (ع) می‌فرماید: «كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ». به این معنا که او خانواده‌اش را به نماز و زکات فرمان می‌داد (۱۸).

از جمله موضوع‌های مهم در رابطه با زکات، چگونگی محاسبه و موارد مشمول آن است. در این مورد، اشخاص با یک سطح خاصی از ثروت انباشته‌شده مشمول پرداخت زکات به منظور خالص‌ساختن خودشان از گناه حرص و طمع می‌شوند (۱۹). بر اساس نظر بیشتر فقیهان مذهب شیعه پرداخت زکات در نه مورد شامل طلا، نقره، گندم، جو، خرما، کشمش، شتر، گاو و گوسفند واجب است. برخی نیز مانند سید مرتضی علی بن حسین، شیخ محمد بن حسن طوسی و ابن زهره بر این قول ادعای اجماع کرده‌اند (۲۰). یونس بن عبدالرحمن از محدثان بزرگ شیعه و از یاران امام رضا (ع) در صفحه ۵۰۹ صحیح ابوبکر حضرمی (نک کلینی) عنوان کرده است که منظور امام صادق (ع) که می‌فرماید پیامبر (ص) زکات را در نه چیز قرار داد و غیر آن را بخشید، ابتدای نبوت پیامبر

اسلام است و قرآن، روایات و اجماع فقها بر آن دلالت دارد (۱۷). همچنین، یک عبادت مالی محسوب می‌شود و از ویژگی‌های آن از نظر علماء، عبادی بودن آن است. علمانیت و قصد قربت را در پرداخت خمس و زکات شرط دانسته‌اند. به این معنا که فرد باید هنگام پرداخت، نیت کند که این وظیفه را به خاطر خداوند انجام می‌دهد. در واقع، خمس و زکات از دو وجه مالی و عبادی تشکیل شده است. همین ویژگی است که رفتارهای مالی فرد مسلمان را با مبانی اعتقادی و اخلاقی او مربوط می‌سازد و تکالیف الهی را بستر حرکت انسان به سمت هدف خلقت قرار می‌دهد؛ بنابراین، هر چه جامعه از اعتقادات قوی‌تر و سالم‌تری برخوردار باشد، زمینه برای پرورش فرهنگ پرداخت خمس و زکات در جامعه بیشتر فراهم شده و پیامدهای آن در اجرا و ایفای نقش‌های یک مالیات مطلوب نمودار می‌شود.

زکات مخصوص اسلام نیست بلکه در ادیان پیشین نیز بوده است. زکات و نماز از مشترکات همه ادیان آسمانی است. در رابطه با اهمیت زکات برخی از پژوهش‌گران نظیر بایدون و ویلت آن را به عنوان هدف اصلی در حسابداری اسلامی بیان کرده‌اند. آنان معتقدند اگر زکات به عنوان هدف اصلی قرار گیرد هر شخص از فریب‌کاری یا ظاهرآرایی ناخواسته پرهیز می‌کند؛ زیرا، همیشه خدا را ناظر بر اعمال خود می‌بیند (۱۶). همچنین، قرآن کریم در آیات متعددی (بالغ بر ۲۸ آیه)، زکات را هم‌شأن نماز قرار داده و بر پرداخت آن تأکید و سفارش کرده است. افزون بر این، در بسیاری از آیات دیگر نیز ذیل

است؛ همان‌گونه که نماز در ابتدا ده رکعت بود و سپس پیامبر (ص) هفت رکعت به آن افزود، زکات را نیز ابتدا در نه چیز واجب کرد و بعداً به همه حیوانات تعمیم داد. شیخ محمد بن حسن طوسی نیز در مبسوط (چاپ سنگی) و کتاب التبیان فی تفسیر القرآن می‌نویسد بنا بر نظر بیشتر اصحاب مذاهب چهارگانه اهل سنت زکات در مال‌التجاره واجب نیست بلکه مستحب است. برخی از اصحاب هم گفته‌اند در قیمت مال‌التجاره، زکات واجب است؛ در نتیجه، برای محاسبه با درهم و دینار، قیمت‌گذاری می‌شود. برخی دیگر از آن‌ها نیز گفته‌اند چنان چه کسی کالای تجاری را به همان قیمتی که خریده و یا به قیمتی بالاتر از آن بفروشد، فقط برای یک سال باید زکات آن را بپردازد اما اگر به قیمتی کم‌تر از قیمت خرید از او بخرند، بر طبق نظر همه علمای شیعه، پرداخت زکات آن لازم نیست (۲۰). هم‌چنین، تقریباً همه امامان و فقیهان مذاهب چهارگانه اهل سنت در مورد وجوب زکات در بیش از نه مورد اتفاق نظر دارند. وهبه الزحیلی در کتاب الفقه‌السلامی و ادلته می‌نویسد که زکات در پنج نوع شامل ۱. نقدین (طلا و نقره) اگر چه غیرمضروب باشد و آن چه از پول‌های رایج جایگزین آن می‌شود، ۲. معدن و گنج، ۳. کالاهای تجاری، ۴. زراعت و میوه‌ها، ۵. حیوانات اهلی سائمه در نزد جمهور و نیز معلوفه در نزد مالکیه واجب است. این موارد پنج‌گانه تقریباً مورد اتفاق همه فقیهان مذاهب چهارگانه اهل سنت است. بنابراین، فقهای اهل سنت افزون بر موارد نه‌گانه در مواردی مانند مال‌التجاره، پول‌های رایج، معدن، گنج و بسیاری از حیوانات، زکات را واجب

دانسته‌اند (۲۰).

خداوند تبارک و تعالی در سوره انفال، آیه شریفه ۴۱ می‌فرماید «اعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْأَيْتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانَ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۱۸). به این معنا که ای مومنان بدانید که از هر چه به شما غنیمت و فایده رسد، خمس آن خاص خدا و رسول و خویشان او و یتیمان و فقیران و در راه‌ماندگان است. ایمان آورید به خدا که خدا بر بنده خود حضرت محمد (ص) در روز فرقان، (روزی که دو سپاه، اسلام و کفر، روبه‌رو شدند) نازل فرمود و بدانید که خدا بر هر چیز توانا است. خداوند در این آیه با آوردن کلمه «ان» بر اهتمام و عنایت خاص به این حکم توجه داده و موضوع حکم خمس را غنیمت به دست آمده از هر چیزی (شیء) معرفی کرده است. هر چند منظور آیه، غنایم جنگی است و فقهای اهل سنت نیز تنها غنایم جنگی را مشمول خمس در آیه مذکور می‌دانند اما فقهای شیعه این مورد را مختص غنایم جنگی نمی‌دانند؛ زیرا، اگر چنین انحصاری پذیرفته شود باید حکم خمس را در مورد غنایم جنگ بدر دانست که در آیه اشاره شده است (۱۷). بیشتر فقها در تفسیر آیه شریفه به معنای لغوی و عرفی غنیمت نظر دارند. به هر حال فقهای شیعه با توجه به معنای غنیمت در آیه و به استناد روایات و اجماع فقها موارد خمس را تا هفت مورد شامل ۱. غنایم جنگی، ۲. معدن، ۳. گنج، ۴. غوص، ۵. درآمد کسب (ارباح مکاسب)، ۶. زمینی که ذمی از مسلمانان بخرد و ۷. مال حلال

افزایش رفاه، گسترش عدالت، رفع فقر و توازن در مصرف است اما مالیات متعارف ابزاری برای سیاست تثبیتی و تخصیصی است.

۳. درآمد مالیاتی زکات در تولیدات کشاورزی و دامی به صورت کالایی است (بر اساس مقدار کالا) و به شکل کالایی توزیع می‌شود؛ بر همین اساس مالیات اثری بر تقاضای کل و آثار منفی مانند تورم بر اقتصاد ندارد. در صورتی که مالیات متعارف در اجزای مختلف مانند مالیات بر مصرف کالا (مالیات فروش یا مالیات واحد) بار مالیاتی و زیان اجتماعی ایجاد می‌کند و بر سطح درآمد، هزینه بنگاه و انتخاب خانوار اثر گذار بوده و تورم و کاهش رفاه را به دنبال دارد.

۴. در اقتصاد سنتی برای تسریع بهبود توزیع درآمد، مالیات‌های تصاعدی پیشنهاد می‌شود. در صورتی که در عمل مشاهده شده نظام مالیاتی تصاعدی قانونی به ندرت منجر به نظام‌های تصاعدی مؤثر شده‌اند و اغلب به خاطر تفاوت در برخورداری از امکان فرار در بین گروه‌های پرداخت‌کننده مالیاتی منجر به نابرابری‌های افقی اساسی شده است اما بررسی‌ها نشان می‌دهد اثر توزیعی مالیات‌های اسلامی نسبت به مالیات‌های متعارف بیشتر است و مالیات‌های اسلامی با وجود دارا بودن نرخ یکنواخت به واسطه معافیت‌های در نظر گرفته شده در مواردی که مالیات به صورت تصاعدی افزایش می‌یابد، نرخ تصاعدی ملایم دارد.

۵. در مالیات اسلامی، مالیات لزوماً به دولت پرداخت نمی‌شود بلکه شخص پرداخت‌کننده می‌تواند با

مخلوط به حرام برشمرده‌اند. از میان این موارد با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور، معادن و ارباح مکاسب عمده درآمدهای مشمول خمس را تشکیل می‌دهد (۱۷).

در مورد محل خرج خمس باید گفت که لازم است خمس به دست امام برسد و در زمان غیبت، چاره‌ای جز این نیست که به دست نایبان امام برسد؛ چرا که با نظارت آن‌ها درست‌تر مصرف می‌شود. محل خرج زکات نیز شامل فقیر، مسکین، کسی که از طرف امام یا نایب امام مأمور است، کفاری که اگر زکات به آنان بدهند به دین اسلام مایل می‌شوند یا در جنگ یا غیر آن به مسلمانان کمک می‌کنند، خریداری بنده‌ها و آزاد کردن آنان، بدهکاری که نمی‌تواند قرض خود را بدهد، در راه خدا و مسافر تهی دست می‌شود (۲۰).

با توجه به آن چه در بالا در مورد مالیات اسلامی عنوان شد، مالیات اسلامی با مالیات‌های متعارف متفاوت است. پورفرج و انصاری سامانی در پژوهشی این تفاوت‌ها را در قالب پنج دلیل به شرح زیر مورد بررسی قرار داده‌اند (۲۱):

۱. مالیات اسلامی مالیاتی عبادی است اما مالیات متعارف به موجب قانون بوده و همانند مالیات اسلامی وظیفه دینی تلقی نمی‌شود. انسان اقتصادی با کردار دینی فرار مالیات اسلامی را نوعی گناه می‌داند اما فرار مالیاتی در مالیات متعارف، فقط نوعی تخلف قانونی محسوب می‌شود.
۲. مهم‌ترین هدف مالیات اسلامی، با توجه به مصارف آن (به ویژه زکات و خمس)، برای

اجازه حاکم شرع یا مرجع تقلید آن را در موارد مجاز خرج کند و تنها وقتی که حاکم اسلامی دستور دریافت زکات را صادر کند، بر همه مؤدیان واجب است که آن را به دولت پرداخت کنند اما معمولاً در مالیات‌های متعارف، مالیات فقط به دولت پرداخته می‌شود.

از جمله موارد دیگری که در درآمد مشمول مالیات اسلامی به آن توجه می‌شود این است که اسلام درآمدهایی را که از طریق نامشروع، هم‌چون اختلاس، احتکار، کم‌فروشی، ربا، سرقت، رشوه و امثال آن به دست می‌آید را حرام کرده و حکومت اسلامی را مسئول بازگشت این اموال به صاحبان اصلی آن‌ها دانسته است. چنان که امیرالمؤمنین علی (ع) در خطبه ۱۵ نهج البلاغه فرمود «تمام اموالی را که در زمان خلیفه سوم میان نورچشمی‌ها به ناحق تقسیم شده است، برخواهم گرداند، گرچه آن اموال در مهر زنان هزینه شده باشد» (۲۲).

#### نظریه واکنش منطقی

جست‌وجو برای یافتن رابطه بین شاخص‌های حسابداری و شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی مستلزم ارائه یک نظریه اقتضایی است (۶). در پژوهش‌های پیشین از نظریه‌های شناختی مختلفی برای درک رفتار استفاده شده است. یکی از متداول‌ترین نظریه‌ها برای توضیح تغییرات رفتار، نظریه واکنش منطقی است. در این نظریه رفتار افراد در محیط‌های مختلف پیش‌بینی و تجزیه و تحلیل می‌شود. نظریه واکنش منطقی نشانگر این است که نگرش نسبت به

رفتار و هنجار ذهنی نقش بزرگی در توضیح تغییرات رفتار خاص دارد. نگرش نسبت به رفتار به معنای ارزیابی افراد در مورد مطلوب بودن یا مطلوب نبودن انجام یک رفتار است. هم‌چنین، هنجار ذهنی آثار اجتماعی رفتار فرد در گروه‌های مختلفی از مردم مانند همسر، شوهر، خانواده و دوستان را نشان می‌دهد (۲۳).

همان‌طور که در بالا ذکر شد نگرش نقش اصلی در رفتار فرد دارد. نگرش به عنوان باور فردی تعریف شده است که رفتار او منجر به منافع یا عواقب خاصی خواهد شد. این تعریف از نگرش مربوط به ارزیابی فردی از هزینه و منفعت انجام رفتار خاص است. افراد بر این باورند که اگر رفتاری اثر مثبتی داشته باشد به انجام آن رفتار خواهند پرداخت. نتایج پژوهش‌ها نشان داده است که نیت مطابق با قوانین مالیاتی تحت تأثیر نگرش مؤدیان مالیاتی قرار می‌گیرد. به عنوان نمونه، در ارتباط با زکات، بر اساس نتایج پژوهش زینول و همکاران (۲۴) نگرش رابطه معنی‌داری با نیت پرداخت زکات درآمد مشاغل دارد. بنابراین، انتظار می‌رود که نگرش مؤدی نسبت به مالیات اسلامی رابطه مثبت و معنی‌داری با نیت مؤدی بر تمکین مالیات اسلامی داشته باشد. هم‌چنین، نتایج پژوهش فیشین و آجزن (۲۵) نشان داد که هنجار ذهنی بخش مهمی از نظریه واکنش منطقی است. افزون بر این، آجزن و درایور (۲۶) معتقدند که هنجارهای ذهنی بر رفتار مربوط به تصمیم‌گیری فرد تأثیر با اهمیتی دارد. لذا، اگر آثار اجتماعی مالیات اسلامی مثبت باشد فرد آن را پرداخت می‌کند و برعکس. در مبحث مالیاتی هانو و



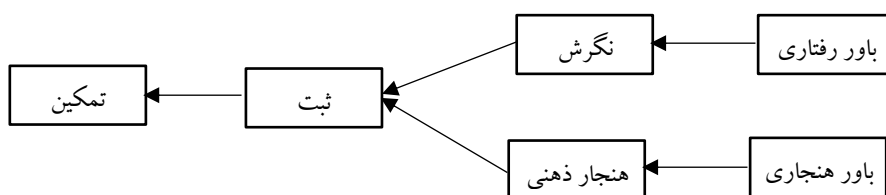
نظری بیان شده پیرامون بررسی رابطه بین نیت، نگرش و هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیات اسلامی و منطبق بر چارچوب نظریه منطقی، رابطه بین متغیرهای پژوهش بر اساس پژوهش آجزن و فیشین (۲۹) به شرح شکل شماره ۱ است.

نظریه واکنش منطقی روشن می‌سازد که نیت تأثیرگذارترین عامل بر رفتار است و واسطه اثر نگرش و هنجار ذهنی بر رفتار است. به این معنی که اثر نگرش و هنجارهای ذهنی بر رفتار بستگی به نیت یک فرد برای انجام آن رفتار دارد. به عبارت دیگر، نیت یک سابقه فوری و واسطه‌گر از نگرش و آثار اجتماعی از رفتار است (۲۳). در این ارتباط، نتایج پژوهش شپارد و همکاران (۳۱) نشان داد که از چارچوب نظریه منطقی عمل برای یافتن رابطه معنی‌دار بین نیت و رفتار می‌توان استفاده کرد.

#### رابطه بین نگرش مؤدی و تمکین مالیات اسلامی

در حکومت اسلامی، مراجع دینی مسئولیت وصول مالیات‌های اسلامی را بر اساس شرع اسلام بر عهده دارند اما سرانجام این مردم ضعیف هستند که از این مالیات منتفع شده و از امکانات، خدمات و بسترهای ایجاد شده ناشی از آن برخوردار می‌شوند.

ویولت (۲۷) در پژوهشی نشان دادند که نیت برای پرداخت مالیات رابطه مثبتی با فهم اجتماعی رفتار پرداخت مالیاتی دارد. بوبک و هاتفیلد (۲۸) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که هنجار ذهنی رابطه مثبتی با نیت پرداخت مالیات دارد. بنابراین، انتظار می‌رود که هنجار ذهنی مؤدی نسبت به مالیات اسلامی بر رابطه بین نیت مؤدی و تمکین مالیات اسلامی مؤثر باشد. بر اساس نتایج پژوهش آجزن و فیشین (۲۹) نیت به عنوان توصیفی از آمادگی شناختی به انجام یک رفتار است. از این رو، نیت عامل مهمی در انجام هر رفتاری است و می‌تواند نقش مهمی در انجام عبادت در اسلام ایفا کند. در این ارتباط، بر اساس نظر کوارداوی (۳۰) در اسلام هر عبادتی که همراه با نیت نباشد، پاداشی از جانب خدا نخواهد داشت. بنابراین، در زمینه پرداخت زکات افرادی که نیت پرداخت زکات دارند حتی قبل از پرداخت واقعی زکات پاداش از خدا دریافت خواهند کرد و پس از پرداخت زکات نیز پاداش بیشتری دریافت می‌کنند. در مقابل کسانی که به هیچ وجه نیت و عملی برای پرداخت زکات ندارند، گناه کرده‌اند؛ چون زکات یکی از فروع دین اسلام و اقدامی واجب برای عبادت است. بر اساس چارچوب



شکل ۱: نظریه واکنش منطقی

بنابراین، مالیات اسلامی در زمره حقوق دینی بر ذمه هر شهروند قلمداد می‌شود. چرا که از نظر اسلام باید بین مردم یک جامعه عدالت برقرار شود. در این میان نقش ارتقای فرهنگ مالیات اسلامی، اعتماد آفرینی در جامعه و حفظ آرامش اجتماعی و اقتصادی، وظیفه همه ارکان نظام، مردم و رسانه‌های جمعی است و نباید مالیات اسلامی را صرفاً یک موضوع مربوط به یک گروه خاص تلقی کرد بلکه مالیات یک وظیفه شرعی و عبادی و دینی همه مردم است. بنابراین، برای وصول حقوق حقه مردم ضعیف در جامعه، باید یک اجماع ملی برای ایجاد و تحول در فرهنگ مالیات اختیاری به مثابه مالیات‌های اجباری در جامعه شکل بگیرد (۳۲). فیشین و آجزن (۲۵) و آجزن و فیشین (۲۹) در پژوهش‌هایی نگرش‌های مؤدی مالیات اختیاری (اسلامی یا داوطلبانه) را به عنوان حالت افراد برای نشان دادن تمایل داشتن یا نداشتن به یک مورد، شخص، نهاد یا واقعه یا هر جنبه از جهان شخص تعریف می‌کنند. نگرش‌ها ارزیابی‌های مثبت و منفی را نشان می‌دهد که یک شخص از اشیا دارد. فرض می‌شود که نگرش‌ها، اشخاص را به فعالیت بر طبق آن ترغیب می‌کند. بنابراین، انتظار می‌رود که یک مؤدی با نگرش‌های مثبت به فرار مالیاتی کم‌تر از یک مؤدی با نگرش‌های منفی تمکین کند. گفتنی است نگرش‌ها نسبت به فرار مالیاتی اغلب مثبت است (۳۳).

*رابطه بین هنجار ذهنی مؤدی و تمکین مالیات اسلامی*  
مفهوم هنجار ذهنی مؤدی با توجه به اهمیت راهبردی آن در شکل‌دهی تمکین مالیاتی مورد توجه

بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است. هنجار ذهنی مؤدی به هنجارهای بازدارنده اشاره دارد (۳۲) و در واقع، قواعدی است که مقبولیت تمکین کردن (یا نکردن) مالیاتی را تجویز می‌کند. هم‌چنین، در مورد هنجار ذهنی مؤدی استدلال شده است که مشاهده عمل یا تأیید فرار مالیاتی در میان یک گروه مرجع، بر تمکین مالیاتی اثرگذار است (۳۳). هنجار ذهنی مؤدی، اگر درونی شده باشد، فرصت درکی را ایجاد می‌کند که به کاهش تمایل به فرار مالیاتی منجر می‌شود (۳۴). هنجار ذهنی مؤدی معمولاً به عنوان شیوع یا پذیرش فرار مالیاتی در یک گروه مرجع (۳۵) و (۳۶) یا به طور طبیعی بین فرهنگ‌ها یا گروه‌های فرهنگی فرعی تغییرپذیر است (۳۷) ولی انتظار می‌رود در فرهنگ اسلامی و کشور ایران این‌گونه نباشد و عموم مردم، پرداخت مالیات اسلامی را جزو وظایف دینی و شرعی خود بدانند.

*نقش نیت در رابطه بین نگرش مؤدی و تمکین مالیات اسلامی*

علوم جامعه‌شناسی و روان‌شناسی بر اهمیت رفتار مبتنی بر ملاحظات اخلاقی و معنوی تأکید می‌کنند. هم‌چنین، علم فقه اسلامی بر نیت پرداخت‌کننده خمس و زکات یا مؤدی مالیات اسلامی بسیار تأکید دارد. منظور از نیت در رابطه بین نگرش مؤدی و تمکین مالیات اسلامی اشاره به ارزش‌های درونی و بیرونی مؤدیان در پرداخت‌های اختیاری مالیاتی است. در تجزیه و تحلیل اقتصادی، ارزش‌های درونی به عنوان متغیرهای برون‌زا، که تحت تأثیر قیمت یا قوانین

و مؤدی مالیات اختیاری به شدت متأثر از هنجارهای اجتماعی در مورد تمکین مالیاتی و نیت خود در رابطه با پرداخت به موقع خمس و زکات است. البته، تلقی عامه مردم از اخلاقی‌نبودن فرار مالیاتی موجب ارتقای سطح تمکین از مالیات‌های اسلامی می‌شود. هم‌چنین، در برخی مواقع مشاهده شده که مخالفت شهروندان در چگونگی مصرف درآمدهای مالیاتی ناشی از پرداخت‌های خمس و زکات به وسیله مراجع موجب کاهش تمکین شده و چنان چه مراجع ذیصلاح دریافت‌کننده خمس و زکات، اقدام به شفاف‌سازی خرج مالیات‌های اسلامی کنند، این کاهش، به سمت صفر میل می‌کند و حضور مردم و مؤدیان مالیات اسلامی در فرآیند تصمیم‌گیری و خرج مالیات‌های اسلامی، موجب انگیزش مثبت و هنجار ذهنی مؤدی همسو نسبت به تمکین مالیاتی می‌شود (۴۱).

#### پیشینه پژوهش

نتایج پژوهش جیلانی نشان داد که حسابداری زکات بخشی از شریعت اسلامی است (۴۳). پیتچای و همکاران در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر هدف‌های رفتاری کارکنان مسلمان برای کمک نقدی از طریق کسر حقوق و دستمزد پرداخته و نشان دادند که نگرش کارکنان مسلمان در مقایسه با هنجارهای ذهنی نفوذ بیشتری در پرداخت خمس و زکات از طریق کسر حقوق و دستمزد دارد (۴۴). رام‌الجعفری در پژوهشی به بررسی رفتار زکات برای تجار در مقایسه با اشخاص غیرتجار پرداخت و به این نتیجه رسید که کل زکات جمع‌آوری شده از درآمد تجار

نیستند، در نظر گرفته می‌شود (۳۸ و ۳۹). با این حال، اقتصاددانانی هم‌چون هیرشمن (۴۰) و سن (۴۱) در پژوهش‌هایی با توجه به رابطه بین انگیزش درونی و بیرونی، نشان دادند که بین نگرش مؤدی و تمکین مالیات اسلامی رابطه مثبت وجود دارد. هم‌چنین، فری (۴۲) در پژوهشی اثبات کرد که انگیزش درونی در مقابل انگیزش بیرونی رابطه‌ای برای توضیح رفتار تمکین مالیاتی است. وی با توجه به اثر تراکمی انگیزش درونی در تحلیل‌های تمکین مالیاتی، اخلاق مالیاتی را به عنوان نوع خاصی از انگیزش درونی در نظر می‌گیرد. انگیزه درونی یک تأثیر روانی بر اقتصاد است، بدون آن که چارچوب انتخاب عقلانی در نظر گرفته شود. از این رو، انتظار می‌رود که نیت بر رابطه بین نگرش مؤدی و تمکین مالیات اسلامی مؤثر باشد.

#### نقش نیت در رابطه بین هنجار ذهنی مؤدی و تمکین مالیات اسلامی

نتایج پژوهش‌های میدانی متعدد (۳۷-۴۱) انجام شده در زمینه‌های روان‌شناختی و اجتماعی رفتار تمکین در کشورهای مختلف، نشان می‌دهد که در بسیاری از کشورها میزان تمکین به شدت متأثر از هنجارهای اجتماعی تمکین است. کاهش منزلت اجتماعی فرد عاملی بازدارنده برای فرار از مالیات است و این نشان می‌دهد که نیت بر رابطه بین هنجار ذهنی مؤدی و تمکین مالیات اسلامی اثرگذار است اما باید گفت افرادی که مالیات پرداخت نمی‌کنند بر رفتار تمکین اطرافیان خود تأثیر منفی دارند. جوامعی که انسجام اجتماعی بیشتری دارند به سطح تمکین بالاتری می‌رسند

در مقایسه با درآمد شخصی کم‌تر است (۴۵). نتایج پژوهش بیدین و همکاران با بررسی عوامل مؤثر بر تمکین زکات در بین کارکنان دانشگاه اوتارا مالزی حاکی از آن بود که رفتار بر تمکین زکات نقش بسزایی دارد (۴۶). نتایج پژوهش هالیزاه و همکاران با بررسی روند رفتار در مورد زکات در بیش از ۵ سال گذشته در کشور مالزی نشان داد که بسیاری از تجار مسلمان زکات پرداخت نمی‌کنند (۴۷). عبدالرحیم در پژوهشی چالش‌های مؤسسات دریافت‌کننده زکات را بررسی و نشان داد که در کوالالامپور از ۵۰۰۰ تاجر مسلمان واجد شرایط پرداخت زکات تنها ۱۰٪ زکات پرداخت می‌کنند (۴۸). فواد در پژوهشی به بررسی پرداخت کردن یا نکردن زکات تجار مسلمان پرداخت و به این نتیجه رسید که نگرش نقش اصلی بر رفتار فرد دارد و تنها ۲۰٪ از تجار مسلمان در کشور مالزی زکات پرداخت می‌کنند (۴۹). نتایج پژوهش فیشبین و آجزن حکایت از آن داشت که نگرش، به عنوان باور فردی که رفتار منجر به منافع یا عواقب خاصی خواهد شد، نقش مؤثری بر مؤدیان مالیاتی دارد (۲۵). بوبک و هاتفیلد در پژوهشی با بررسی نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده و نقش تعهد اخلاقی در رعایت قوانین مالیاتی نشان دادند که نیت مطابق با قوانین مالیاتی تحت تأثیر نگرش مؤدیان مالیاتی قرار می‌گیرد (۲۸).

ابراهیمیان‌جلودار و همکاران در پژوهشی تأثیر عدالت و فرهنگ مالیاتی بر تمکین مالیاتی با در نظر گرفتن نقش نگرش مؤدیان در نظام اداری ایران را بررسی و نشان دادند که عدالت توزیعی و عوامل

اجتماعی شدن از مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تمکین مالیاتی است. هم‌چنین، عدالت مالیاتی، فرهنگ مالیاتی و نگرش مؤدیان بر تمکین مالیاتی مؤثر است (۵۰). غفاری و همکاران در پژوهشی به مقایسه تأثیر مالیات اسلامی زکات و مالیات متعارف بر توزیع درآمد در استان‌های منتخب ایران پرداختند و به این نتیجه رسیدند که ۱٪ افزایش در مالیات‌ها، ضریب جینی را به اندازه ۰/۰۴۶٪ کاهش می‌دهد، درحالی‌که این مقدار برای ۱٪ افزایش در زکات، ۰/۰۶۴٪ است (۵۱). نتایج پژوهش باقری و باباجانی در پژوهشی با عنوان مدلی برای اندازه‌گیری تمکین مالیاتی در سطح هر مؤدی (در باب اشخاص حقوقی) نشان داد در صورتی که مدل مورد نظر این پژوهش در کنار مدل‌های برآورد خطر مالیاتی مؤدی به کار گرفته شود، سازمان امور مالیاتی می‌تواند در بهبود تمکین مالیاتی نقش مؤثرتری ایفا کند (۵۲). ملانظری و همکاران در پژوهشی فرهنگ سازمانی و تمکین مالیاتی شرکتی در اداره کل امور مالیاتی مؤدیان بزرگ را بررسی و نشان دادند که فرهنگ سازمانی بر تمکین مالیاتی شرکتی اثر معنی‌داری دارد و تمکین مالیاتی شرکت‌ها، از طریق اجتناب از ناطمینانی کم، فردگرایی زیاد، مردگرایی زیاد و فاصله قدرت کم مشخص می‌شود (۵۳). نتایج پژوهش رامشینی و همکاران با عنوان نگرشی نوین به تمکین مالیاتی و ارائه چارچوبی جدید نشان داد که اعتماد با تمکین مالیاتی داوطلبانه رابطه مثبت و معنی‌داری دارد (۵۴). صامتی و همکاران در پژوهشی تأثیر اخلاق مالیاتی بر تمکین مالیاتی را بررسی و نشان دادند که نگرش نسبت به فرار مالیاتی، هنجارهای

مذهبی دهک‌های درآمدهای خانوارهای شهری ایران نشان داد که درآمد خانوار، بُعد خانوار و جنگ تحمیلی اثری مثبت و تورم اثری منفی بر پرداخت‌های مذهبی داشته است (۵۹). موسایی در پژوهشی جایگاه انفاق و خاستگاه اجتماعی-اقتصادی در شهر بهبهان را بررسی و نشان داد که درصد قابل توجهی از افراد نمونه انفاق‌های واجب و مستحب خود را پرداخت می‌کنند و انفاق‌های واجب و مستحب با درآمد و تحصیلات (به عنوان متغیرهای تعیین‌کننده پایگاه اجتماعی) رابطه مثبت و معنی‌دار دارد (۶۰). گیلک‌حکیم‌آبادی در پژوهشی تأثیر زکات (گندم و جو) در کاهش فقر استان گلستان را بررسی و نشان داد که اگر زکات با درایت و مدیریت گردآوری و هزینه شود، قادر به تأمین مالی گروه بزرگی از فقرا است (۶۱). نتایج پژوهش زمانی‌فر در مورد توانایی فقرزدایی درآمدهای بالقوه حاصل از پرداخت زکات در استان‌های تهران، سمنان، اصفهان، مرکزی، چهارمحال و بختیاری، بوشهر و ایلام حاکی از آن بود که مقایسه درآمدهای بالقوه حاصل از پرداخت زکات دلالت بر آن دارد که این درآمدها به تنهایی برای رفع فقر استان‌های مورد نظر کفایت نمی‌کند. از این رو، استفاده از درآمدهای دیگری از جمله مالیات ضروری است (۶۲). ثامن‌کیوانی در پژوهشی میزان درآمدهای بالقوه حاصل از پرداخت زکات را بررسی و نشان داد که زکات تنها ۱/۲٪ از مخارج دولت را تأمین می‌کند و نمی‌تواند منبع مناسبی برای درآمدهای دولت باشد (۶۳).

پژوهش‌های انجام شده مرتبط با موضوع پژوهش

اجتماعی و اعتماد به دولت و نظام مالیاتی، حقوقی و قضایی اثر مثبت و معنی‌داری بر اخلاق مالیاتی دارد و هم‌چنین اخلاق مالیاتی اثر مثبت و معنی‌داری بر تمکین مالیاتی دارد (۳۴). الهی در پژوهشی به بررسی تحلیل نظری وضعیت مطلوب تصاعدی‌بودن مالیات‌های مستقیم و غیرمستقیم با توجه به خمس و زکات پرداخت و به این نتیجه رسید که اسلام به جای این که دغدغه توزیع عادلانه درآمد داشته باشد، در پی توزیع عادلانه ثروت و مساوات در الگوی مصرف است (۵۵). نتایج پژوهش عزتی و شهریار با ارزیابی عملکرد کمیته امداد امام خمینی (ره) در زمینه جمع‌آوری زکات نشان داد که اندازه زمین‌های کشاورزی جامعه، شمار کارگزاران جمع‌آوری‌کننده زکات، ویژگی روحانی‌بودن کارگزاران جمع‌آوری‌کننده زکات، مذهبی‌بودن جامعه و متغیر دامی برای نشان‌دادن یکی از ویژگی‌های فرهنگی مذهبی بر میزان جمع‌آوری زکات تأثیر معنی‌دار دارد (۵۶). نتایج پژوهش گیلک‌حکیم‌آبادی با مطالعه تطبیقی حمایت‌های مالیاتی از کمک‌های خیریه در جهان نشان داد که بررسی تجارب کشورهای پیش‌تاز در زمینه قانون، نوع حمایت، عملکرد و ارزیابی این روش‌ها زمینه‌های لازم برای مقایسه تطبیقی حمایت‌ها را فراهم می‌کند (۵۷). وی در پژوهش دیگری انگیزه‌های مالیاتی و کمک‌های خیریه در ایران را بررسی و نشان داد که اعمال انگیزه‌های مالیاتی می‌تواند انفاق و روحیه نودوستی سرپرست خانوار شهری را افزایش دهد (۵۸). نتایج پژوهش کبایه‌الحسینی برای بررسی عوامل مؤثر بر هزینه‌های

- مالیات اسلامی رابطه معنی داری وجود دارد.
۳. نیت مؤدی مالیات اسلامی بر رابطه بین نگرش مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی تأثیر معنی داری دارد.
۴. نیت مؤدی مالیات اسلامی بر رابطه بین هنجار ذهنی مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی تأثیر معنی داری دارد.

#### الگوی مفهومی پژوهش

بر اساس فرضیه‌های پژوهش و هم‌چنین مطابق با پژوهش آجزن و فیشین (۲۹) الگوی مفهومی پژوهش حاضر به شرح شکل شماره ۲ است.

#### روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش پیمایشی-میدانی بوده و با استدلال استقرایی انجام شده است. فرضیه‌های اول و دوم پژوهش با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون و فرضیه‌های سوم و چهارم پژوهش با استفاده از الگوی معادلات ساختاری آزمون شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها برای فرضیه‌های اول و دوم با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۲ و برای فرضیه‌های سوم و چهارم، نظر به نقش تعدیل‌گر متغیر نیت مؤدی مالیاتی، با استفاده از نرم‌افزار PLS نسخه ۳ انجام شده است.

#### متغیرهای پژوهش

متغیرهای پژوهش شامل تمکین مالیات اسلامی

حاضر در داخل کشور به دو دسته تقسیم می‌شود. دسته اول پژوهش‌های مربوط به زکات (۶۳-۵۵) و دسته دوم پژوهش‌هایی است که به بررسی تمکین مالیاتی (۳۴) و (۵۴-۵۲) پرداخته‌اند. موضوع پژوهش‌های دسته اول بیشتر در رابطه با بسندگی زکات برای فقرزدایی یا پوشش مخارج دولت و یا تحقق عدالت یا تفاوت مالیات با خمس و زکات است. در هیچ کدام از این پژوهش‌ها به نگرش، هنجار ذهنی و نیت مؤدی مالیات اسلامی اشاره نشده است. موضوع پژوهش‌های دسته دوم بیشتر در مورد اثر تمکین مالیات بر درآمد است و تاکنون پژوهشی تمکین مالیات اسلامی در خصوص اشخاص حقیقی را مورد مطالعه قرار نداده است. پژوهش‌های انجام شده در خارج از کشور در شرایطی انجام شده است که بخشی از جامعه آماری آن را مسلمان و بخش دیگر را غیرمسلمان تشکیل داده و مانند ایران نیست که بیشتر جمعیت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند. از این رو، با توجه به جمعیت بالای مسلمانان در کشور ایران انتظار می‌رود نتایج پژوهش حاضر قابلیت تعمیم‌پذیری بیشتری داشته باشد. هم‌چنین، می‌توان عوامل مؤثر بر تمکین مالیات اسلامی را به طور مناسب‌تری شناسایی کرد.

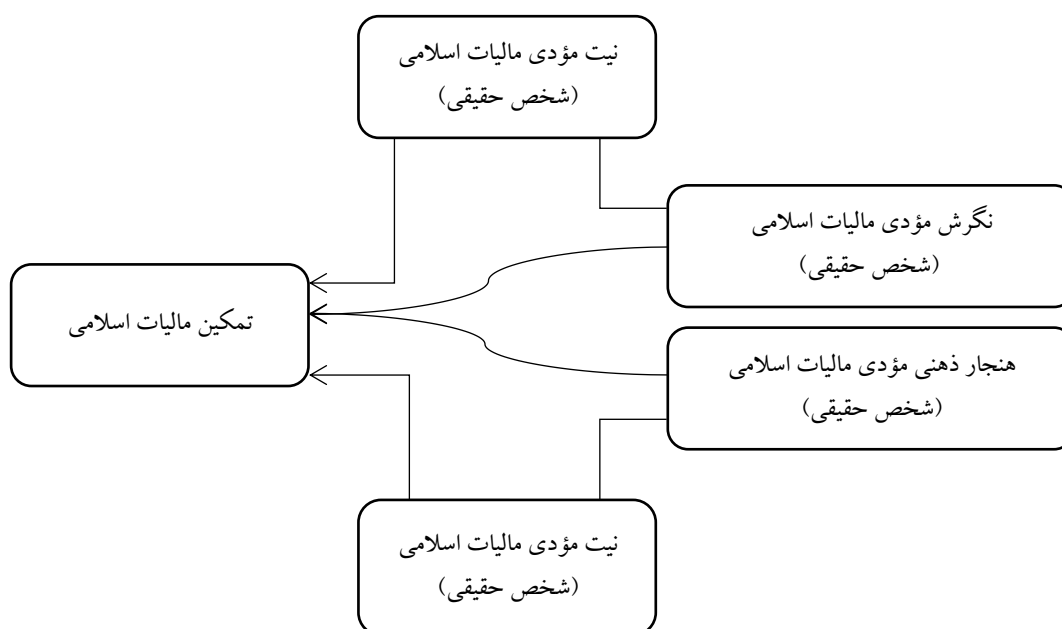
#### فرضیه‌های پژوهش

بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش فرضیه‌های پژوهش به شرح زیر تدوین شد:

۱. بین نگرش مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی رابطه معنی داری وجود دارد.
۲. بین هنجار ذهنی مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین

نسبت به مالیات اسلامی بوده که برای سؤال‌هایی در مورد نگرش، هنجار ذهنی و نیت مؤدی مالیات اسلامی تعدیل شده است و شامل ۳۴ پرسش است. تعداد گویه‌های اختصاص داده شده به هر متغیر در پرسش‌نامه، در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

(متغیر وابسته)، نگرش مؤدی و هنجار ذهنی مؤدی (متغیرهای مستقل) و نیت مؤدی (متغیر تعدیل‌گر) است. داده‌های مربوط به متغیرهای پژوهش با استفاده از پرسش‌نامه رام‌الجعفری (۴۵) جمع‌آوری شده است. این پرسش‌نامه مربوط به باور رفتاری و باور هنجاری



شکل ۲: الگوی مفهومی پژوهش

جدول ۲: اطلاعات پرسش‌نامه

متغیر	تعداد پرسش
تمکین مالیات اسلامی	۱۲
نگرش	۷
هنجار ذهنی	۸
نیت	۷
جمع	۳۴

متغیر وابسته

تمکین مالیات اسلامی: تمکین مالیات اسلامی یا پذیرش رفتار مؤدی مالیات اسلامی، عبارت است از رعایت قانون مالیات اسلامی از سوی مؤدی و رفتار واکنشی است که در برابر یک عمل یا کنش بیرونی از افراد سر می‌زند (۲۶). سؤال‌های ۱ تا ۱۲ پرسش‌نامه مربوط به این متغیر است.

متغیرهای مستقل

نگرش مؤدی: نگرش مؤدی یک حالت آمادگی ذهنی و روحی است که بر واکنش فرد در سطح هر مؤدی اثر مستقیم می‌گذارد (۲۶). سؤال‌های ۲۰ تا ۲۶ پرسش‌نامه مربوط به این متغیر است.

هنجار ذهنی مؤدی: هنجار ذهنی یک شیوه رفتاری است که مشخص می‌کند مردم در شرایط معین چه رفتاری باید داشته باشند. هنجار وقتی ذهنی می‌شود که فرد در سطح هر مؤدی به خودی خود از آن پیروی می‌کند (۲۶). سؤال‌های ۲۷ تا ۳۴ پرسش‌نامه مربوط به این متغیر است.

متغیر تعدیل‌گر

نیت مؤدی: نیت مؤدی مالیات اسلامی به عنوان متغیر تعدیل‌گر در رابطه بین نگرش و هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیات اسلامی در نظر گرفته شده و تمایل و تلاش برای انجام کار یا آمادگی ذهنی و روحی مؤدی و پیروی مؤدی از قاعده رفتاری تعریف می‌شود (۲۶). سؤال‌های ۱۳ تا ۱۹ پرسش‌نامه مربوط به این متغیر است.

جامعه آماری و نمونه پژوهش

جامعه آماری این پژوهش شامل گروه الف. استادان حوزه‌های علمیه و دانشگاه، گروه ب. حساب‌برسان، حسابداران و صاحبان مشاغل از جمله بازرگانی و خدماتی و گروه پ. اشخاصی حقیقی مراجعه‌کننده به مؤسسات خیریه، کمیته امداد امام خمینی (ره)، دفاتر امام جمعه و نهادهای جمع‌آوری خمس و زکات مراجع عظام تقلید در استان تهران است و پرسش‌نامه بین این سه گروه توزیع شده است. هم‌چنین، با توجه به این که جامعه آماری نامحدود بود تعداد نمونه با استفاده از رابطه شماره ۱ در زیر تعیین شد:

رابطه ۱

$$n_0 = \left[ \frac{z}{d} \times s \right]^2$$

$$n_0 = \left[ \frac{1.96}{0.05} \times 0.51 \right]^2 = 401.42 \cong 402$$

مقدار Z یک عدد ثابت است، که به فاصله اطمینان و سطح خطا ( $\alpha$ ) بستگی دارد و در این پژوهش سطح خطا بر اساس سطح معنی‌داری ۰.۰۵٪، برابر با ۰.۵٪ در نظر گرفته شده است. در نتیجه Z برابر با ۱/۹۶ است. هم‌چنین، مقدار d در این رابطه همان سطح خطا است که برابر با ۰.۵٪ در نظر گرفته شده است. برای برآورد انحراف معیار جامعه (S)، تعداد ۳۰ پرسش‌نامه بین نمونه‌ای کوچک از اعضای جامعه توزیع شد و انحراف معیار نمونه اولیه محاسبه شد.

نظر به نرخ بازگشت پرسش‌نامه‌ها که در طرح پیش‌آزمون و سوابق پژوهشی حاصل شده بود، تعداد ۵۰۰ پرسش‌نامه توزیع شد. با توجه به قلمرو موضوعی پژوهش، ضروری است پرسش‌نامه از سوی استادان دینی، صاحبان مشاغل و اشخاص



پرسش‌نامه استاندارد رام‌الجعفری (۴۵) است. روایی این پرسش‌نامه به وسیله استادان حوزه علمیه و دانشگاه تأیید شد. آزمون آلفای کرونباخ (برابر با ۰/۹۴) برای پرسش‌نامه مقدماتی توزیع شده بین نمونه‌ای کوچک (۳۰ پرسش‌نامه) نشان داد که ابزار پژوهش پایا است.

### یافته‌ها

اطلاعات جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان نتایج ارائه شده در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که ۵۱/۷٪ پاسخ‌دهندگان زن و ۴۸/۳٪ آن‌ها مرد هستند. هم‌چنین، ۴۰/۴۴٪ از استادان حوزوی، ۳۱/۹۶٪ از جامعه حساب‌برسان و حسابداران و صاحبان مشاغل و ۲۷/۶٪ از اشخاص حقیقی است. مدرک تحصیلی حدود ۹۱٪ از پاسخ‌دهندگان کارشناسی و بالاتر است. این نتایج حاکی از آن است که پاسخ‌دهندگان شرایط لازم برای پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه پژوهش حاضر را دارند.

حقیقی تکمیل شود. از این رو، پس از تأیید روایی و پایایی، ابتدا، ۲۰۰ پرسش‌نامه بین استادان حوزوی و دانشگاهی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران (گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، گروه تاریخ و تمدن اسلامی، گروه فلسفه و حکمت اسلامی، گروه علوم قرآن و حدیث، گروه ادیان و عرفان و گروه فقه شافعی) توزیع شد. سپس، ۱۵۰ پرسش‌نامه بین حساب‌برسان، حسابداران و صاحبان مشاغل تأیید صلاحیت شده در استان تهران در سال ۱۳۹۵ توزیع شد. در گام سوم ۱۵۰ پرسش‌نامه بین اشخاص حقیقی (شامل افرادی که در استان تهران به مؤسسات خیریه، کمیته امداد امام خمینی (ره)، دفاتر امام جمعه و نهادهای جمع‌آوری خمس و زکات مراجع عظام تقلید مراجعه می‌کنند) توزیع شد. تعداد پرسش‌نامه‌های دریافتی و نرخ بازگشت هر گروه در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

روایی و پایایی پرسش‌نامه

پرسش‌نامه شامل ۳۴ پرسش تعدیل‌شده از

جدول ۳: اطلاعات توزیع پرسش‌نامه

گروه	جامعه آماری	تعداد پرسش‌نامه توزیع شده	تعداد پرسش‌نامه جمع‌آوری شده	نرخ بازگشت پرسش‌نامه (درصد)
الف	استادان حوزه‌های علمیه و دانشگاه	۲۰۰	۱۶۷	۸۳
ب	حساب‌برسان، حسابداران و صاحبان مشاغل	۱۵۰	۱۳۲	۸۸
پ	اشخاص حقیقی	۱۵۰	۱۱۴	۷۶
جمع		۵۰۰	۴۱۳	۲۴۷

آمار توصیفی

آمار استنباطی

آمار توصیفی مربوط به متغیرهای پژوهش در جدول شماره ۵ ارائه شده است. همان‌طور که در این جدول نشان داده شده بیشترین میانگین مربوط به متغیر نیت مؤدی (میانگین ۳) است. پس از نیت مؤدی، تمکین مالیات اسلامی از میانگین بالایی برخوردار بوده و میانگین نگرش مؤدی (۲/۱) از میانگین سایر متغیرها کم‌تر است.

نتایج آزمون فرضیه‌های اول و دوم

برای بررسی رابطه بین نگرش و هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیاتی، با توجه به مقیاس داده‌ها از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. ضریب همبستگی پیرسون روشی پارامتری است و برای داده‌هایی با توزیع نرمال یا تعداد داده‌های زیاد استفاده می‌شود. گفتنی است که داده‌های زیاد (بیش از ۳۰

جدول ۴: اطلاعات جمعیت‌شناختی

متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	زن	۵۱/۷
	مرد	۴۸/۳
گروه	استادان حوزه‌های علمیه و دانشگاه	۴۰/۴۴
	حسابرسان، حسابداران و صاحبان مشاغل	۳۱/۹۶
	اشخاص حقیقی	۲۷/۶
مدرک تحصیلی	زیر دیپلم	۰/۴۸
	دیپلم	۸
	کارشناسی	۳۴/۶۲
	کارشناسی ارشد	۱۹/۳۷
دکتری	۱۵۵	۳۷/۵۳

جدول ۵: آمار توصیفی

متغیر	کمینه	بیشینه	میانه	میانگین	انحراف معیار
تمکین مالیاتی اسلامی	۱	۵	۲/۷	۲/۷	۰/۵
نیت مؤدی	۱	۵	۳	۳	۰/۶
نگرش مؤدی	۱	۵	۲	۲/۱	۰/۶
هنجار ذهنی مؤدی	۱	۵	۲/۲	۲/۳	۰/۶

متغیر تعدیل‌گر بر رابطه بین نگرش و هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) با تمکین مالیات اسلامی، از روش معادلات ساختاری استفاده شد. از آن جا که مقدار معنی‌داری برای متغیر تعدیل‌گر نیت مؤدی (فرضیه سوم) کم‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان گفت که نیت مؤدی مالیات اسلامی تأثیر معنی‌داری بر رابطه بین نگرش در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی دارد. آماره  $t$  متغیر نیت مؤدی در رابطه بین نگرش در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی نیز برابر با ۲/۱۳ است که بیانگر اثر مثبت متغیر نیت مؤدی بر رابطه بین نگرش در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی است. در نتیجه، فرضیه سوم پژوهش تأیید شد (جدول شماره ۷). هم‌چنین، از آن جا که مقدار معنی‌داری برای متغیر تعدیل‌گر نیت مؤدی (فرضیه چهارم) کم‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان گفت که متغیر نیت مؤدی تأثیر معنی‌داری بر رابطه بین هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی دارد. آماره  $t$  متغیر نیت مؤدی در رابطه بین هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی نیز برابر با ۲/۰۳ است که بیانگر اثر مثبت متغیر نیت مؤدی مالیات اسلامی بر رابطه بین هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی است. در نتیجه، فرضیه چهارم پژوهش تأیید شد (جدول شماره ۷).

پاسخ‌گو) نرمال فرض می‌شود (۶۴). نتایج حاصل از ضریب همبستگی پیرسون برای فرضیه‌های اول و دوم پژوهش در جدول شماره ۶ ارائه شده است.

فرضیه اول پژوهش به بررسی رابطه بین نگرش در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی می‌پردازد. از آن جا که مقدار معنی‌داری برای متغیر نگرش مؤدی کم‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان گفت که بین نگرش مؤدی با تمکین مالیات اسلامی رابطه معنی‌داری وجود دارد. هم‌چنین، ضریب همبستگی پیرسون برای نگرش مؤدی (۰/۵۱۹) بیانگر رابطه مثبت بین نگرش مؤدی با تمکین مالیات اسلامی است (جدول شماره ۶).

در فرضیه دوم پژوهش رابطه بین هنجار ذهنی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) و تمکین مالیات اسلامی آزمون شد. از آن جا که مقدار معنی‌داری برای متغیر هنجار ذهنی مؤدی کم‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان گفت که بین هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیات اسلامی رابطه معنی‌داری وجود دارد. هم‌چنین، ضریب همبستگی پیرسون برای هنجار ذهنی مؤدی (۰/۴۶۱) بیانگر رابطه مثبت بین هنجار ذهنی مؤدی با تمکین مالیات اسلامی است (جدول شماره ۶).

#### آزمون فرضیه‌های سوم و چهارم

برای آزمون فرضیه‌های سوم و چهارم پژوهش، با توجه به بررسی اثر نیت مؤدی مالیات اسلامی به عنوان

### جدول ۶: نتایج آزمون همبستگی

معنی داری	همبستگی پیرسون	متغیر
۰/۰۰۱	۰/۵۱۹	نگرش مؤدی (فرضیه اول)
۰/۰۰۱	۰/۴۶۱	هنجار ذهنی مؤدی (فرضیه دوم)

### جدول ۷: نتایج معادلات ساختاری

معنی داری	آماره t	خطای استاندارد	ضرایب مسیر	متغیر های توضیحی
۰/۰۰۱	۵/۵۲	۰/۰۷	۰/۴	نگرش مؤدی
۰/۰۰۱	۴/۵۶	۰/۰۸	۰/۳۹	نیت مؤدی
۰/۰۳۳	۲/۱۳	۰/۰۷	۰/۱۶	نقش تعدیل گر نیت مؤدی در نگرش مؤدی مالیاتی
۰/۰۰۱	۱۳/۱۶	۰/۰۶	-	بارهای عاملی
ضریب تعیین تعدیل شده: ۰/۴۸			ضریب تعیین: ۰/۴۹	
۰/۰۰۱	۷/۱۱	۰/۰۵	۰/۴۱	هنجار ذهنی مؤدی
۰/۰۰۱	۵/۰۷	۰/۰۷	۰/۳۸	نیت مؤدی
۰/۰۴۲	۲/۰۳	۰/۰۹	۰/۱۸	نقش تعدیل گر نیت مؤدی در هنجار ذهنی مؤدی
۰/۰۰۱	۱۳/۱۶	۰/۰۶	-	بارهای عاملی
ضریب تعیین تعدیل شده: ۰/۴۷			ضریب تعیین: ۰/۴۹	

### نتیجه گیری

نگرش مؤدی و نیت پرداخت کننده مالیات بر تمکین مؤدیان اثرگذار است. درک کامل تفاوت در رفتار تمکین مالیاتی مؤدیان، مستلزم درک تفاوت در نگرش مؤدیان نسبت به این رفتار و تصمیم به تمکین مالیاتی است. اگر در جامعه اسلامی هر فرد (هر مؤدی) دریابد که نگرش نسبت به رفتار مالیاتی تابعی از هنجارهای ذهنی منطبق بر قاعده رفتاری وی است، کل جامعه به ضرورت توجه و شناسایی این هنجارها به منزله ابزاری مطلوب برای افزایش تمکین مالیاتی، پی خواهند برد. به طور کلی می توان گفت هر چه افراد، نگرش خود را نسبت به پرداخت خمس و

مالیات اسلامی منبع مناسبی برای تأمین هزینه های اقشار ضعیف جامعه اسلامی به شمار می رود اما متأسفانه نتایج بررسی های میدانی در ایران (۸ و ۱۳) نشان می دهد میزان درآمدهای ناشی از مالیات اسلامی در مقایسه با سایر منابع درآمدی، بسیار ناچیز است. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که یکی از مهم ترین راه های افزایش درآمدهای مالیات اسلامی (شامل خمس و زکات)، تغییر نگرش در مؤدیان و تلاش برای افزایش تمکین مالیاتی است؛ چرا که

می‌تواند آغازگر راهی باشد که بر مبنای آن در نظام مالیات اسلامی به طور منظم، ساختارمند و عملیاتی به مقوله تمکین مالیات اسلامی پرداخته شود. طبیعی است نتایج حاصل شده در این پژوهش بر اساس اطلاعات موجود و محدودیت‌های زمانی و مکانی به دست آمده است و به نظر می‌رسد برای تکامل آن لازم است پژوهش‌های زیر نیز انجام شود:

۱. بررسی واکنش رفتاری در مورد تمکین مالیات اسلامی در مذاهب اسلامی.
  ۲. نقش جمعیت‌شناختی آحاد جامعه اسلامی ایران در تمکین مالیات اسلامی.
  ۳. بررسی رابطه نرخ تورم و نرخ بیکاری با تمکین مالیات اسلامی.
  ۴. بررسی تمکین مالیات اسلامی در سطح مؤدیان حقیقی با در نظر گرفتن یک رویداد خاص نظیر تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی علیه ایران و وضعیت بد معیشتی مردم یا سایر مسائل سیاسی مانند جنگ‌های روانی.
- در این پژوهش به دلیل نبود یک بانک اطلاعاتی که درآمد واقعی هر مؤدی (شخص حقیقی) و میزان پرداخت خمس و زکات را گزارش کند، داده‌ها از طریق پرسش‌نامه گردآوری شده است اما ارزیابی تمکین مالیات اسلامی با استفاده از داده‌ها و ارقام واقعی، دقیق‌تر است. در نتیجه، این موضوع از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر در زمینه سنجش دقیق‌تر تمکین مالیات اسلامی بود.

زکات (مالیات‌های اسلامی) و فواید آن در جامعه اسلامی اصلاح کنند و نگرش بدبینانه‌تری نسبت به فرار از آن داشته باشند، تمکین مالیاتی افزایش می‌یابد. همچنین، هر چه هنجار ذهنی افراد در جامعه به لزوم تمکین پرداخت خمس و زکات بالاتر رود، تمکین مالیاتی افزایش یافته و به درک بیشتر پدیده تمکین مالیاتی در سراسر کشور کمک می‌کند. نتایج پژوهش حاضر، نظریه واکنش منطقی در تمکین مالیات اسلامی در سطح هر مؤدی (شخص حقیقی) را تأیید می‌کند. از آن جا که این پژوهش اولین پژوهشی است که برای بررسی تأثیر نگرش و هنجار ذهنی مؤدی بر تمکین مالیاتی در جامعه اسلامی ایران، از نظریه واکنش منطقی بهره برده است، می‌تواند آغازی برای توسعه چارچوب تمکین مالیات اسلامی باشد. این نتایج با نتایج پژوهش رام‌الجعفری (۴۵) همسو است.

چسبندگی در تعلق انسان و میل به مالکیت اموال موجب کاهش پرداخت داوطلبانه مالیات‌های اختیاری نظیر مالیات‌های اسلامی هم‌چون خمس و زکات می‌شود. این امر مستلزم فرهنگ‌سازی است، چرا که نبود فرهنگ پرداخت مالیات اسلامی به عنوان یکی از موانع تمکین مالیاتی است. لذا، پیشنهاد می‌شود با مشارکت مراجع عظام تقلید و دولت در دوره‌های متفاوت، آموزش‌های لازم از طریق رسانه‌ها به مؤدیان مالیات اسلامی داده شود تا آنان به پرداخت مالیات ترغیب شوند.

پژوهش حاضر و پژوهش‌های مشابه در آینده

## References

- 1 Naji Meydani, A.; Mortazavi Kakhki, M.; and V. Arshadi (2013). "Methods of Implementing Islamic Taxes in the Present Age Tax Laws (A Case Study: Zakat in Malaysia and Saudi Arabia)", *Fifth Islamic Tax Conference, Mofid University, Qom, 13 February*. [In Persian]
- 2 Kamlaa, R.; Gallhofer, S.; and J. Haslam (2006). "Islam, Nature and Accounting: Islamic Principles and the Notion of Accounting for the Environment", *Accounting Forum*, Vol. 30, No. 3, pp. 12-23.
- 3 Molekian, E. and R. Salmani (2013). "Accounting Environment from the Perspective of Islam", *Journal of Accounting Research*, Vol. 3, No. 11, pp. 123-134. [In Persian]
- 4 Bozorg Asl, M. (2005). "Islamic Accounting Objectives and Characteristics", *Auditor*, No. 31, pp. 78-85. [In Persian]
- 5 Yaya, R. and S. Hameed (2004). "Objectives and Characteristics of Islamic Accounting: Perceptions of Muslim Accounting Academicians in Yogyakarta, Indonesia", *Conference Kulliyah of Economics and Management Sciences*, Available at: <http://www.iium.edu.my>. [Online] [14 August 2016]
- 6 Alice, A. and R. Harper (2008). *Life Wise*, Translator: M. Firuzbakht, 1<sup>st</sup> Edition, Tehran: Roshd Publications. [In Persian]
- 7 Asri, M. and M. Fahmi (2003). "Contribution of the Islamic Worldview towards Corporate", Available at: <http://www.iium.edu.my> 16. [Online] [6 April 2016]
- 8 Davari, T. (2014). "Theoretical Bases of Islamic Accounting and Its Differences with Common Accounting", *First National Conference on Accounting, Auditing and Management, Jami Institute of Higher Education, 12 December*. [In Persian]
- 9 Al-Khadash, H. (2001). "The Accounting Measurement and Disclosure Requirements in Islamic Banks: The Case of Murabahah and Mudarabah", Available at: <http://www.iium.edu.my>. [Online] [16 September 2001].
- 10 Pirnia, H. (1976). *General Finance*, 1<sup>st</sup> Edition, Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- 11 Farhang, M. (1992). *Great Culture of Economics*, 1<sup>st</sup> Edition, Tehran: Alborz Publications. [In Persian]
- 12 Vaez, S. and S. Dorseh (2016). "Investigating the Effect of Auditor Specialization in Industry on the Relationship between Tax Avoidance and the Risk of Future Stock Price Crash of Pharmaceutical and Non-pharmaceutical Companies Listed on the Tehran Stock Exchange", *Journal of Health Accounting*, Vol. 5, No. 1, pp. 79-106. [In Persian]
- 13 Kamali, S. and S. Shafiee (2011). "The Concept of Tax Compliance and Its Calculation in Iranian Tax System", *Tax Research*, Vol. 19, No. 10, pp. 143-168. [In Persian]
- 14 Bekhradi Nasab, V. and F. Zholanezhad (2018). "The Effect of Government Financing on Generational Accounting", *Journal of Health Accounting*, Vol. 7, No. 1, pp. 32-56. [In Persian]
- 15 Khazaii, Z. and M. Yazdanpour (2015). "Islamic Taxes and Its Status in Finance", *Economics Magazine*

- (*Dictation of Economic Issues and Policies*), Vol. 3, Nos. 3 and 4, pp. 89-110. [In Persian]
- 16 Baydoun, N. and R. Willett (1997). "Islam Ethical Issues in the Presentation of Financial Information, Accounting, Commerce and Finance", *The Islamic Perspective Journal*, Vol. 1, No. 1, pp. 1-15.
- 17 Al Montazeri, H. (1985). *Khoms & Al Anfal*, 1<sup>st</sup> Edition, Qom: Nashr Eslami Institute, Bita. [In Persian]
- 18 Holy Quran (2006). Qom: Mohamad Amin Publications.
- 19 Abu\_Tapanjeh, A. (2009). "Corporate Governance from the Islamic Perspective: A Comparative Analysis with OECD Principles", *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 20, No. 5, pp. 556-567.
- 20 Nazari, M. (2003). "The Fundamentals of the Non-Monopoly Theory of Zakat Necessity in Nine Cases", *Maqalat va Barrasiha*, Vol. 36, No. 5, pp. 131-148. [In Persian]
- 21 Pourfaraj, A. and H. Ansari Samani (2011). "The Role of Zakat Islamic Tax in Economic Development and Growth Comparing to Conventional Taxes", *Proceedings of the International Conference on Islamic Taxes, Qom, University Mofid, 11 October*. [In Persian]
- 22 Nahj al-Balaghah (2018). Qom: Bartar Farhang Asar Publications. [In Persian]
- 23 Mahdavi Tilehnoei, A. and A. Zabihi Zarinkalaei (2018). "Investigating the Effect of Audit Quality, Tax Avoidance and Economic Development on Accounting Development in Iran", *Journal of Health Accounting*, Vol. 7, No. 1, pp. 127-153. [In Persian]
- 24 Zainol, B.; Kamil, M. I.; and S. Faridahwati (2009). "Predicting Compliance Intention on Zakah on Employment Income in Malaysia: An Application of Reasoned Action Theory", *Journal Pengurusan*, Vol. 28, No. 1, pp. 85-102.
- 25 Fishbein, M. and I. Ajzen (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, 1<sup>st</sup> Edition, America: Amazon.
- 26 Ajzen, I. and B. L. Driver (1992). "Application of the Theory of Planned Behavior to Leisure Choice", *Journal of Leisure Research*, Vol. 3, No. 1, pp. 207-224.
- 27 Hanno, D. M. and G. R. Violette (1996). "An Analysis of Moral and Social Influences on Taxpayer Behavior", *Behavioral Research in Accounting*, Vol. 8, No. 1, pp. 57-75.
- 28 Bobek, D. D. and R. C. Hatfield (2003). "An Investigation of the Theory of Planned Behavior and the Role of Moral Obligation in Tax Compliance", *Behavioral Research in Accounting*, Vol. 1, No. 1, pp. 13-38.
- 29 Ajzen, I. and M. Fishbein (1980). "Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior", *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 12, No. 3, pp. 29-40.
- 30 Qardawi, Y. (1988). "Zakah law, in Harun Hafiddudhin and Hassanuddin, Pustaka Nasional, Singapura", *Islamic Business Research*, Vol. 7, No. 2, pp. 80-94.
- 31 Shephard, B. H.; Hartwick, J.; and P. R. Warshaw (1988). "The Theory of Reasoned Action: A Meta-Analysis of Past Research with Recommendations for Modifications and Future Research", *Journal of Consumer Research*, Vol. 15, No. 3, pp. 325-342.
- 32 Kirchler, E. (2007). *The Economic*

- Psychology of Tax Behavior*, 1<sup>st</sup> Edition, Cambridge, M. A.: Cambridge University Press.
- 33 Wenzel, M. (2004). "An Analysis of Norm Processes in Tax Compliance", *Journal of Economic Psychology*, Vol. 25, No. 2, pp. 213-228.
- 34 Sameti, M.; Amiri, H.; and Z. Heidari (2016). "The Effect of Tax Morale on Tax Compliance in Case Study of Isfahan City", *Journal of Economic Research*, Vol. 23, No. 75, pp. 231-262. [In Persian]
- 35 Alm, J.; Mc Lelland, G. H.; and W. D. Schulze (1999). "Changing the Social no Tax Compliance by Voting", *Journal of Economic Literature*, Vol. 36, No. 2, pp. 71-141.
- 36 Chan-Gyun P.; Hyun J. K.; and I. Yoo (2003). "Examining the Determinants of Tax Compliance by Experimental Data: A Case of Korea", *Journal of Policy Modeling*, Vol. 25, No. 8, pp. 673-683.
- 37 Alm, J.; Sanchez, I.; and A. DeJuan (1995). "Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance", *Kyklos*, Vol. 48, No. 2, pp. 3-18.
- 38 Becker, G. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*, 1<sup>st</sup> Edition, Chicago: Chicago University Press.
- 39 Hirshleifer, J. (1985). "The Expanding Domain of Economics", *American Economic Review*, Vol. 75, No. 2, pp. 53-68.
- 40 Hirschman, A. O. (1965). "Obstacles to Development: A Classification and a Quasi Vanishing Act", *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 13, No. 4, pp. 385-393.
- 41 Sen, A. K. (1977). "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 6, No. 3, pp. 317-344.
- 42 Frey, B. S. (1997). *Not Just for the Money: An Economic Theory of Personal Motivation*, 1<sup>st</sup> Edition, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- 43 Jaelani, A. (2016). "Zakat Accounting: Metaphor and Accounting Treatment for Business Organization", 4<sup>th</sup> *International Conference on Islamic Economics and Business (ICONIES)*, Available at: [https://mpr.ub.uni-muenchen.de/7400\\_3/](https://mpr.ub.uni-muenchen.de/7400_3/). [Online] [13 October 2016].
- 44 Pitchay, A. A.; Mydin Meera, A. K.; and M. Y. Saleem (2015). "Factors Influencing the Behavioral Intentions of Muslim Employees to Contribute to Cash-Waqf Through Salary Deductions", *JKAU Islamic Economic Journal*, Vol. 28, No. 1, pp. 63-98.
- 45 Ram Al-Jaffri, S. (2010). "Gelagat Kepatuhan Zakah Perniagaan: Apakah Penentunya?", *Paper Presented at The 4<sup>th</sup> ISDEV International Islamic Development Management Conference, Universiti Sains Malaysia, Pulau Penang*, Available at: [https://www.researchgate.net/publication/265147009\\_KESEDARAN\\_MEMBAYAR\\_ZAKAT\\_APAKAH\\_FAKTOR\\_PENENTUNYA](https://www.researchgate.net/publication/265147009_KESEDARAN_MEMBAYAR_ZAKAT_APAKAH_FAKTOR_PENENTUNYA). [Online] [14 July 2010]
- 46 Bidin, Z.; Othman, M. Z.; and F. M. Noor Azam (2013). "Zakat Compliance Intention Behavior on Saving among Univerciti Utara Malaysia's Staff", *Social Science Research*, Vol. 8, No. 2, pp. 112-130.
- 47 Halizah, M. A.; Kasumalinda, A.; and M. T. Agoos (2011). "Factors Influence Company Towards Zakat Payment: An Explanatory Studies", Available at: [https://www.researchgate.net/publication/254399302\\_FACTORS\\_INFLUENCE\\_COMPANY\\_TOWA](https://www.researchgate.net/publication/254399302_FACTORS_INFLUENCE_COMPANY_TOWA)



- RDS\_ZAKAT\_PAYMENT\_AN\_EXPLANATORY\_STUDIES*. [Online] [13 October 2016]
- 48 Abdul-Rahman, A. R. (2003). "Zakat on Business Wealth in Malaysia: Corporate Tax Rebate, Accountability, and Governance", *IKIM Journal of Islam and International Affairs*, Vol. 11, No. 1, pp. 37-50.
- 49 Foad, H. M. (2002). "Hampir 80 Per Cent Syarikat Islam Tidak Bayar Zakah", Available at: <http://www.waw.l.utsan.com.my>, [Online] [16 August 2017].
- 50 Ebrahimiyan Jelodar, S. Y.; Ahmadi, M.; and N. Iman Khan (2018). "Effects of Justice and Tax Culture on Tax Compliance by Considering the Role of Taxpayers' Attitude in Iranian Administrative System", *Iranian Journal of Management Sciences*, Vol. 13, No. 49, pp. 59-79. [In Persian]
- 51 Ghafari, H.; Hesami Azizi, B.; and M. Behzadi Movahed (2018). "Comparing the Impact of Zakat Conventional Tax on Income Distribution in Selected Provinces of Iran", *Journal of Islamic Economics Studies*, Vol. 11, No. 21, pp. 89-112. [In Persian]
- 52 Bagheri, B. and J. Babajani (2017). "A Model for Measuring Tax Compliance at the Level of Each Taxpayer (Legal People)", *Tax Research*, Vol. 25, No. 34, pp. 1-10. [In Persian]
- 53 Mollanazari, M.; Abouhamzeh, M.; and M. Mirzaee Abbasabad (2016). "Organizational Culture and Corporate Tax Compliance (A Case Study: Iranian Tax Affairs Administration)", *Journal of Accounting and Auditing*, Vol. 23, No. 1, pp. 1-19. [In Persian]
- 54 Ramshini, M.; Jamshidi, N.; and Gh. Asadi (2016). "The New Approach to Tax Compliance, Providing a New Framework", *Tax Research*, Vol. 24, No. 31, pp. 11-30. [In Persian]
- 55 Elahi, N. (2014). "Theoretical Analysis of Direct and Indirect Taxes Progressivity Aspect Inspired by Khums and Zakat", *Tax Research*, Vol. 22, No. 70, pp. 1-6. [In Persian]
- 56 Ezzati, M. and L. Shahriari (2012). "Evaluating the Performance of Imam Khomeini Relief Committee (RA) in the Collection of Zakat", *Tax Journal*, Vol. 20, No. 16, pp. 31-60. [In Persian]
- 57 Gilakhakimabadi, M. (2012). "A Comparative Study of Tax Support for Charitable Contributions in the World", *Tax Research*, Vol. 19, No. 12, pp. 121-152. [In Persian]
- 58 Gilakhakimabadi, M. (2010). "Tax Motivations and Charitable Contributions in Iran", *Third Islamic Conference of Tax, Mofid the University, Qom, 11 October*. [In Persian]
- 59 Kiya' al-Husseini, S. Z. (2009). "Factors Affecting the Religious Cost of Income Deciles, Urban Households in Iran", *Journal of Islamic Economics*, Vol. 9, No. 35, pp. 193-216. [In Persian]
- 60 Mousaee, M. (2008). "Status of Charity and Its Socio-Economic Origin (A Case Study in Behbahan)", *Journal of Islamic Economics*, Vol. 8, No. 30, pp. 39-68. [In Persian]
- 61 Gilakhakimabadi, M. (2006). "Investigating the Payment of Zakat on Wheat and Barley in Reducing Poverty (A Case Study in Golestan Province)", *Proceedings of the International Conference on Islamic Taxes, Qom, University Mofid, 11 October*. [In Persian]
- 62 Zamani Far, H. (2003). "Estimating the Poverty Alleviation in Some Selected Provinces", *M. A. Thesis in Economy*, Tehran University. [In Persian]

- Persian]
- 63 Sameni Keyvani, F. (1998).  
“Calculating the Potential Capacity of Zakat in the Economy of Iran”, M. A. Thesis in Economy, Tarbiat Modarres University. [In Persian]
- 64 Azar, A. and M. Momeni (2003).  
*Statistics and Its Application in Management*, Vol. 2, 9<sup>th</sup> Edition, Tehran: Publication ASMT. [In Persian]